

תקווה ישראלית בסדר הישראלי החדש: מחזון למציאות

דוח לנשיא המדינה

אלכס מינץ, חיים וייצמן, טומי שטיינר, אורי סלונים וכן אלישע

המכון למדיניות ואסטרטגיה

(IPS)

המרכז הבינתחומי, הרצליה

מוגש לכבוד נשיא המדינה, ראובן ריבלין

בברכת ועדת היגוי ארצית

אוגוסט 2016

חברי ועדת ההיגוי הארצית לתקווה ישראלית בסדר הישראלי החדש

יושבי ראש ועדת ההיגוי

פרופ' אוריאל רייכמן, נשיא ומייסד הבינתחומי הרצליה, יו"ר משותף ועדת ההיגוי
פרופ' אלכס מינץ, ראש המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS), יו"ר כנס הרצליה, הבינתחומי הרצליה; יו"ר משותף ועדת ההיגוי

יועצת הועדה

תא"ל (מיל.), חה"כ לשעבר עמירה דותן, בעלים ומנכ"ל משותף – גישור נוה צדק – יישוב סכסוכים בדרכי שלום בע"מ

חברי ועדת ההיגוי

מר ח"יר אלבאז, מנכ"ל משותף אז"ק, מכון הנגב, מרכז ערבי-יהודי לשוויון, העצמה ושיתוף
ד"ר מוחמד אלנבארי, ראש המועצה המקומית חורה
מר שאול אמסטרדמסקי, כתב בכיר "כלכליסט"
גב' אסתר ארנסטר, מנכ"לית עמותת סולם לקידום הילד המיוחד
מר חיים ביטון, מנכ"ל רשת מעיין החינוך התורני
עו"ד אסעד גובראן, מנכ"ל אלבטרוס פאואר, חבר ועד מנהל בעמותת קו משווה
תא"ל (מיל.) עיבל גלעד, יו"ר הוועד המנהל, המכללה האקדמית גליל מערבי
ד"ר חיותה דויטש, סופרת ועורכת
ד"ר חיים וייצמן, המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS), בי"ס לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה, הבינתחומי הרצליה
גב' דנה ויס, עיתונאית ומגישה, חדשות ערוץ 2
ד"ר אמיר חניפס, מומחה לפוליטיקה של המזרח התיכון והעדה הדרוזית
גב' קארן טל, מנכ"לית תובנות בחינוך
השגריר יצחק לבנון, המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS), בי"ס לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה, הבינתחומי הרצליה
גב' סיגל מורן, ראש המועצה האזורית בני שמעון
מר ישראל מקוב, יו"ר מועצת המנהלים, ביולייט מדעי החיים בע"מ
גב' שירין נאטור-חאפי, מנהלת התיכון הערבי הממלכתי הראשון בלוד
ד"ר חנא סוויד, ח"כ לשעבר ויו"ר המרכז הערבי לתכנון אלטרנטיבי
מר שאנן סטריט, מוזיקאי, חבר להקת "הדג נחש"
ד"ר דליה פדילה, מנהלת מכללת אל-קאסמי להנדסה ומדע
מר מוטי פלדשטיין, מנכ"ל קרן קמ"ח (קידום מקצועי חרדי)
מר דויד פרל, ראש המועצה האזורית גוש עציון
הרב מרדכי קרליץ, לשעבר ראש עיריית בני ברק
מר יואב שורק, עורך ראשי השילוח, כתב עת ישראלי להגות ומדיניות
גב' מירי שלם, מנכ"לית המכון לאסטרטגיה ציונית
רו"ח אביגיל שקוביצקי, יועצת תקציבית למוסדות ורשתות חינוך חרדיים

צוות המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS)

מר טומי שטיינר, עמית מחקר בכיר, המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS), הבינתחומי הרצליה
מר מיקי אלטר, המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS), הבינתחומי הרצליה
מר אורי סלונים, עמית מחקר, המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS), הבינתחומי הרצליה
גב' הילה זיו, המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS), הבינתחומי הרצליה
גב' שרית בן שבת, המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS), הבינתחומי הרצליה
גב' מיכל דראי, המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS), בי"ס לאודר לממשל, הבינתחומי הרצליה
גב' חן אלישע, המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS), בי"ס לאודר לממשל, הבינתחומי הרצליה

הבהרה: צוות המכון מודה מקרב לב לחברי הועדה על תרומתם החשובה לגיבוש המסמך. במסמך עצמו יש ביטוי לדברי חברי הועדה שנאמרו ונכתבו לאורך השנה האחרונה. עם זאת, את המסמך הכין המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS) בבינתחומי הרצליה והאחריות לכתוב בו היא על המכון וכותבי המסמך בלבד.

בנאום "ארבעת השבטים" בכנס הרצליה 2015, הציג הנשיא ראובן ריבלין את "הסדר הישראלי החדש": החברה הישראלית, כפי שמשקפת מצפי התפלגות כיתות א' בשנת 2018, על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (למ"ס), תהיה מורכבת מכ-38% ממלכתיים, כ-15% דתיים לאומים, 25% ערבים וכ-22% חרדים. לדברי נשיא המדינה, בעוד שבעבר התאפיינה החברה הישראלית ברוב יהודי ציוני (מרביתו חילוני) ברור ומוצק שלצידו מיעוטים קטנים יחסית, הרי שאנו עדים לתהליך בו ארבעת ה"שבטים" המרכזיים: חילוניים, דתיים-לאומיים, חרדים וערבים – השונים מהותית אלה מאלה, הולכים ומתקרבים זה אל זה בגודלם. החברה הישראלית משנה את פניה, אמר הנשיא: "אין מדובר בשינוי של מה בכך, אלא בתמורות שיעצבו מחדש את הזהות שלנו כ'ישראלים' וישפיעו עמוקות על הדרך בה אנו מבינים את עצמנו ואת הבית הלאומי שלנו"¹. הנשיא הוסיף כי "התהליכים הדמוגרפיים המעצבים מחדש את פניה של החברה הישראלית -- יצרו למעשה 'סדר ישראלי חדש'. סדר שבו 'אין עוד רוב ברור, ואין מיעוטים ברורים'. לדברי הנשיא, "מבנה הבעלות' על החברה הישראלית ומדינת ישראל משתנה לנגד עינינו". להתמודדות עם השלכות אלה הציע הנשיא את חזון "תקווה ישראלית".

בברכת נשיא המדינה הוקמה על ידי המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS), במרכז הבינתחומי הרצליה, ועדת היגוי ארצית במטרה לקדם את "הישראליות המשותפת". ועדת ההיגוי, המורכבת מנציגי ארבעת השבטים, ובראשה פרופ' אוריאל רייכמן ופרופ' אלכס מינץ, קיימה בשנה האחרונה דיונים מעמיקים, שמעה דעות מומחים, וערכה סקרים, במטרה לבחון את האתגרים אותם מציב חזון הנשיא; כל זאת, על מנת לתרגם את החזון לצעדים מעשיים שיובילו למימוש.

במסגרת יוזמה זו, ערך גם המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS) סקר לבחינת ההתכנות ליצירת הישראליות המשותפת בסדר הישראלי החדש. סקר "ארבעת השבטים" בחן נכונות (ואי-נכונות) לשיתוף-פעולה במגוון נושאים בין השבטים השונים בחברה הישראלית. כמו כן, בחן הסקר את מידת ההכרה של תושבי המדינה במציאות המתהווה של החברה הישראלית.

מסמך זה, "סדר ישראלי חדש: מחזון למציאות", הוא הדו"ח המלא של המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS) בנושא. תקציר מנהלים הוצג על ידי פרופ' מינץ בפתיחת כנס הרצליה 2016. הדו"ח מתבסס גם על סקירה השוואתית של דרכי התמודדות עם שונות אתנו-תרבותית במדינות אחרות בעולם הדמוקרטי. בהכנת הדו"ח הסתייעו מומחי המכון, גם בניירות עמדה של שלושה סוציולוגים מובילים שתרמו מניסיונם המחקרי ליוזמה: פרופ' סמי סמוחה, פרופ' ורד ויניצקי-סרוסי ופרופ' אמיתי עצינוני.

¹ ריבלין, ראובן. 2015. החרדי, החילוני, הדתי או הערבי-אינם יכולים להרגיש שציפור נפשם נמצאת בסכנה או תחת איום, ירושלים: בית הנשיא. זמין ב- http://www.president.gov.il/ThePresident/Speeches/Pages/news_070615_01.aspx, נצפה: 6 יוני, 2016.

בהרכב החברתי המתהווה בישראל, כמחצית מהאוכלוסייה אינה שותפה מלכתחילה לחזון הציוני ולאתוס היהודי-דמוקרטי המכונן של מדינת ישראל. שני שבטים – החרדי והערבי – שתוך שנים ספורות יהוו כמחצית האוכלוסייה בישראל, גם מודרים יחסית (בין אם מרצון ובין אם לאו) מהשיח ומהעשייה של הזרם הישראלי המרכזי. הם אינם שווים בזכויות, אינם שווים בחלוקת המשאבים ואף אינם נושאים באופן שווה בנטל, לא הכלכלי ולא הביטחוני. משחק סכום אפס מתנהל בין השבטים.

על פי הסקר, נמצא, כי ארבעת השבטים מסכימים שיש פער ואי-שוויון בחובות ובזכויות בין השבטים (בקרב השבט החילוני 76% מבין המשיבים מסכימים עם טענה זו, בשבט הדתי-לאומי 62%, בשבט החרדי 63% ובשבט הערבי 64%). כמו כן, נראה כי קיימת נכונות מסויימת מצד ארבעת השבטים להביא לצמצום אי השוויון (בקרב השבט החילוני תומכים בכך 54% מבין המשיבים, בשבט הדתי-לאומי 45%, בשבט החרדי 40%, ובשבט הערבי 44%).

בסקר נבחנו גם התחומים בהם מוכנים השבטים ליצור שיתופי פעולה ביניהם, תוך נכונות להתגמש למען יצירת "הישראליות המשותפת", כמו גם התחומים בהם השבטים אינם מוכנים להתפשר. טבלה 1 מציגה את התחומים שהם "ציפור הנפש" של כל שבט, קרי, התחומים בהם אין השבטים מראים נכונות להתפשר ואת התחומים בהם מבטאים השבטים נכונות להתפשרות, כדי ליצור את "הישראליות המשותפת"²:

טבלה 1: תחומים בהם מוכנים השבטים להתפשר ותחומים בהם אינם מביעים נכונות להתפשרות

השבט החילוני	השבט הדתי לאומי	השבט החרדי	השבט הערבי	
שרות בצה"ל (59%) מיגור העוני (44%) חינוך איכותי לשפות ומדעים (35%) אי אפליה מגדרית (26%)	שמירת שבת (58%) שרות בצה"ל (46%) לימוד תורה (44%) מפעל ההתיישבות בשטחים (40%)	שמירת שבת (82%) לימוד תורה (81%)	מיגור האלימות (43%) חינוך לשפות ומדעים (35%) סיום הנוכחות הישראלית בשטחים (32%) אי אפליה גזעית (30%)	תחומים בהם השבטים אינם מוכנים להתפשר לצורך יצירת "הישראליות המשותפת"
תחבורה ציבורית בשבת (32%)	חינוך איכותי לשפות ומדעים (33%) אי אפליה מגדרית (29%)	מפעל ההתיישבות בשטחים (35%) חינוך איכותי לשפות ומדעים (30%) אי אפליה גזעית (27%) מיגור העוני (25%)	שירות בצה"ל (40%) מפעל ההתיישבות בשטחים (28%) תחבורה ציבורית בשבת (27%)	תחומים בהם השבטים מוכנים להתפשר לצורך יצירת "הישראליות המשותפת"

² לממצאי הסקר בהרחבה, ראה: מינץ, אלכס וחוץ אלישע. 2016. סקר ארבעת השבטים (בביצוע רפי סמית). המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS).

מנתוני הסקר עולה, כי השבט הערבי, השבט הדתי-לאומי והשבט החרדי מגובשים בעמדותיהם, אם בכונות לפשרות ואם בהעדר נכונות כזו, לעומת השבט החילוני, שאחידות תשובותיו, בנוגע ל"תחומי הפשרה", נמוכה. עוד עולה מן הטבלה כי, ישנם תחומים בהם ניתן לעודד שיח בין ארבעת השבטים; כך, לדוגמא, נושא שמירת השבת. נראה כי, השבט החרדי והשבט הדתי-לאומי אינם מוכנים להתפשר בתחום זה ואילו, השבט החילוני והשבט הערבי מוכנים להתפשר בנושא "תחבורה ציבורית בשבת", הנכלל כחלק משמירת השבת. בנוסף, ניתן לראות כי נושא "חינוך איכותי לשפות ומדעים" הינו תחום החשוב לשבט החילוני ולשבט הערבי ועליו הם אינם מוכנים להתפשר. השבט הדתי-לאומי והשבט החרדי, מאידך גיסא, מוכנים להתפשר וליצור התגמשות בנושא; זהו, אם-כן, תחום נוסף בו ניתן לנסות ולגשר על המחלוקות ולקרב בין השבטים השונים. חשוב לציין שמבין אחד-עשר נושאים שהוצגו לנשאלים, חינוך איכותי לשפות ולמדעים הוא התחום הנוח ביותר להגעה להסכמות בדרך ליצירת "הישראליות המשותפת" ומדינת סטארטאפ לכולם.

בשנים האחרונות נוקטת הממשלה במדיניות שתכליתה צמצום פערים ותיקון עיוותים תקציביים מהם סבלו לאורך זמן מגזרים מוחלשים. מדיניות זו ממוקדת בחינוך ובתשתיות. למרות מאמצים אלה, ההשקעה הלאומית הממוצעת לתלמיד בחינוך היסודי, ובמיוחד בחינוך העל-יסודי בקרב החרדים והערבים נמוכה יותר מאשר ההשקעה הלאומית בחינוך לתלמיד במגזר החילוני והדתי-לאומי. פערים אלה מנציחים למעשה, את המצב הנוכחי, בו השכלתם של הערבים ושל החרדים תואמת פחות את דרישות מערכת ההשכלה הגבוהה ואת צרכי המשק והם משתכרים פחות מעמיתיהם החילונים והדתיים-לאומיים. הדברים מקבלים ביטוי גם בהתפלגות הישובים לפי אשכולות חברתיים-כלכליים (סוציו-אקונומי), כאשר הישובים הערבים והחרדיים מתרכזים באשכולות הנמוכים (1-4) ושיעור השכירים המשתכרים בהם רק עד שכר מינימום הוא הגבוה ביותר. על פי נתוני הביטוח הלאומי בשנת 2014 היה חלקן של המשפחות העניות הערביות כ-52.6% מסך המשפחות העניות בישראל. 17.5% מהמשפחות העניות היו משפחות חרדיות³. מתאם גבוה בין השסע האתנו-תרבותי לפערים כלכליים-חברתיים הוא מכשול בגיבוש לכידות חברתית וביצירת הון חברתי, שהם מרכיבי יסוד ביצירת הישראליות החדשה ותנאי להתקיימותה. התרחבות הפערים הכלכליים-חברתיים מסוכנת לחברה הישראלית. בסופו של דבר, ישראל יכולה להיות אומת סטארט-אפ (startup nation) לכל אזרחיה, או חברה שסועה ומפולגת שהעוני והפערים יגררו אותה להיות מדינת עולם שלישי.

³. המוסד לביטוח לאומי, מימדי העוני והפערים החברתיים 2014.

הישראליות המשותפת – ברוח הדברים של נשיא המדינה ב"נאום השבטים" בכנס הרצליה 2015 – היא שביל הזהב. מחד גיסא, היא קוראת לשימור הזהות האתנית, תרבותית, דתית של כל המגזרים ומאידך גיסא, היא קוראת לשילוב בהסכמה של הזהות הפרטנית של כל מגזר עם זהות אזרחית כללית, משותפת. היא מבטאת על כן, גישה אינטגרטיבית-אזרחית קולקטיבית ומכילה לארבעת השבטים.

אמנם, המערכות היסודיות המעצבות תודעה, הן שבטיות ונפרדות, וכך, כנראה גם יישארו. עם זאת, חזון הנשיא קורא למכנה ערכי משותף, שפה אזרחית משותפת, ואתוס משותף שבכוחם לחבר את כל המגזרים הללו יחד, במדינת ישראל היהודית והדמוקרטית. לא קהילה אחידה, דורש הנשיא, אלא אימוץ מכנה משותף ערכי, כפי שמציין פרופ' אמיתי עציוני.⁴ פרופ' ויניצקי-סרוסי מוסיפה, כי ישראליות משותפת היא גם ישראליות שרוצה למצוא מרחבים משותפים.⁵

בנאומו בכנס הרצליה 2015, הציג הנשיא גם ארבעה עקרונות לכינון השותפות החדשה – ביטחון בשימור הזהות של כל מגזר, אחריות משותפת, הוגנות ושוויון, ויצירת ישראליות משותפת.

בעקרון הביטחון בשימור הזהות של כל מגזר קיימת אמירה ברורה שבניסיון לכונן סדר ישראלי חדש אין הכוונה ליצור "כור היתוך" חדש. "הסדר הישראלי החדש" ייכון רק אם כל מגזר יוכל לחוש ביטחון ביכולתו לשמר את יסודות זהותו, במסגרת מארג לאומי-אזרחי רחב יותר. הביטחון בשימור הזהות של כל שבט ומגזר מותנה בכך שאזרחי הארץ יכירו ויכבדו את הזהות הקולקטיבית של כל שבט.

העיקרון השני בסדר אותו טווה הנשיא – האחריות המשותפת – קובע למעשה שהשבט הממלכתי-ציוני והשבט הדתי-לאומי לא יוכלו להמשיך ולשאת לבדם בנטל הלאומי. בסדר החדש, שבו ארבעה שבטים מתקרבים זה לזה בגודלם, לא יוכלו שבטים להדיר עצמם מהנשיאה בנטל ומהאחריות המשותפת לשגשוגה של המדינה ולביטחונה.

אולם, האחריות המשותפת לא יכולה להתקיים בחלל של אפליה וקיפוח. מבחינה זו, העיקרון השלישי – הוגנות ושוויון – הוא הצד השני של אותו מטבע עליו חקוק עיקרון האחריות המשותפת. המאמץ לאפשר הזדמנות הוגנת, נגישה ושווה לכל ישראלי וישראלית – מכל שבט שהוא – על מנת למצות את הפוטנציאל היצירתי והיצרני שלה ושלו, הם המפתח לא רק לחברה מכילה ומכבדת, אלא תנאי יסוד להבטחת צמיחתה הכלכלית של ישראל. ההזדמנות השווה לפתח ולממש את כישורונם של כלל צעירי הארץ הינה בעלת חשיבות דרמטית – לא רק למען הפרט ולא רק למען צמיחה כלכלית. הנגשת שוק העבודה ושילוב כלל השבטים בכלכלה הישראלית חיוניים גם ליצירת ממשק בין

⁴ עציוני, אמיתי. 2016. משותפות לקהילה, נייר עמדה לפרויקט "סדר ישראלי חדש".

⁵ ויניצקי-סרוסי, ורד. 2016. חג לכולם: על קולקטיב זהות ישראלי ויצירת המשותף, נייר עמדה לפרויקט "סדר ישראלי חדש".

השבטים וליצירת התנאים ההכרחיים להכרת האחר וכיבודו במרחב הציבורי הישראלי. אלה גם מהווים את התשתית הנדרשת לביסוסה של תחושת אחריות משותפת.

העיקרון הרביעי והמאתגר ביותר מתמקד בכינונו של המארג המשותף – ביצירת הישראליות המשותפת. החזון הציוני המכונן של מדינת ישראל לא יוכל עוד להיות יסוד בלעדי במרחב הישראלי המתהווה. מבחינת שני השבטים הציוניים – אין זה אומר ויתור על החלום הציוני, אלא שלב חדש שבו יצטרכו בני הארץ לאפיין ולהגדיר אתוס משותף – שישמש נדבך נוסף, מכיל ומשלב.

לקחים מהתמודדות מדינות אחרות עם שונות אתנית-תרבותית

מאז שנות השישים של המאה העשרים, עברו מספר דמוקרטיות מערביות לרב-תרבותיות בגישתן להתמודדות עם רב-גוניות אתנו-תרבותית. בעבר, נהגו להתייחס לרב-גוניות האתנו-תרבותית כאל איום על היציבות הפוליטית ומכאן, כדבר שיש לפעול נגדו במסגרת המדיניות הציבורית. מהגרים, מיעוטים לאומיים וילידים היו נתונים למגוון מעשי מדיניות שנועדו לבולל אותם במקרים מסוימים, או להרחיק ולדחוק אותם לשוליים, במקרים אחרים. כיום, זנחו חלק מהדמוקרטיות המערביות סוגי מדיניות מוקדמים אלה והן נוקטות גישות שהן יותר סובלניות כלפי השונות האתנו-תרבותית.

במרחב הדמוקרטי המערבי, בעיקר באירופה, אך לא רק בה, אנו מוצאים ארבע גישות עיקריות בהתמודדות המדינות עם שונות אתנית-תרבותית בתוך גבולותיהן:

1. לכידות חברתית: על-פי גישה זו, לאומיות אזרחית ולכידות חברתית נתפסות כמטרות חשובות יותר מן ההכרה ב'שונות' הקבוצתית. צרפת היא הדוגמא המובהקת לגישה זו; זכור האיסור על לבישת בגדים המבליטים השתייכות דתית בבתי הספר, כמו חבישת הבורקה בקרב נערות מוסלמיות. גם דנמרק נוקטת במדיניות זו וכך, למשל, הדרישות לקבלת אזרחות דנית – אותה מחשיבה דנמרק כמתן פרס למבקש - הן כה קשוחות עד שהמשימה הופכת כמעט בלתי אפשרית. גם בבריטניה וגרמניה ניתן למצוא היבטים של לכידות חברתית במדיניות כלפי מהגרים, אם-כי במידה פחותה. עוד ניתן למנות בקבוצה זו את אוסטרליה ואת ניו זילנד עד שנות השישים של המאה הקודמת.

2. אדישות ליברלית: תפיסה זו גורסת כי המדינה חייבת להיות אדישה בין כל תפיסות הטוב ועליה רק לספק מערכת של זכויות אישיות ולא לקדם לאום, תרבות או דת מסוימים.

3. רב-תרבותיות: התפיסה רואה בחיוב את השונות האתנו-תרבותית ואת שילובה במציאות היומיומית, במיוחד במונחים של צריכה, בידור ותרבות. הדוגמא המובהקת לתפיסה זו היא קנדה, המיישמת את הגישה הרב-תרבותית בצורה מוסדית-חוקתית מאז שנות ה-70 של המאה ה-20. לקנדה שר לענייני רב-תרבותיות, והיא אף עיגנה בחוק את מחויבותה לרב-תרבותיות. דוגמא נוספת לגישה זו, היא אוסטרליה. לאחר שזנחה את גישת "אוסטרליה הלבנה" במהלך שנות ה-70 וראשית שנות ה-80 של המאה הקודמת, אימצה אוסטרליה רפורמה מקיפה שנקראה "חברה רב-תרבותית למען

העתיד". כך גם בניו זילנד, שעברה ממדיניות של הפרדה מוחלטת בין שתי הקבוצות המרכזיות – הבריטים והמאורים – לגישת כור ההיתוך, ממנה לגישה הדו-תרבותית ורק באמצע שנות ה-70 של המאה העשרים עברה לגישה הרב-תרבותית. באירופה, הדוגמה המובהקת ביותר למדיניות רב-תרבותית היא, ככל הנראה, שוודיה. החוקה השוודית מקדשת עקרונות של רב-תרבותיות כבר מאמצע שנות ה-70 של המאה הקודמת ולאורך השנים התחזקה מאד מדיניות זו. עם זאת, בשנים האחרונות יש ביקורת חריפה על המדיניות הרב-תרבותית השוודית, עד כדי טענות הולכות ורבות כי מדיניות זו הרסה את החברה השוודית ואיפשרה היווצרות חברה (בעיקר מוסלמית) מקבילה בשוודיה.

למצב הכלכלי במדינות שהנהיגו מדיניות רב-תרבותית, היתה ויש השפעה מהותית על נכונות קבוצות הרוב לאמץ מודלים רב-תרבותיים ועל התמיכה הפוליטית לה זכו וזוכים מרכיבים במדיניות זו. הדוגמה המובהקת לכך היא אוסטרליה, בה ידעה התמיכה הפוליטית במדיניות הרב-תרבותית עליות ומורדות, בהתאם למצב הכלכלי בתקופות השונות.

4. אזרחות רב-תרבותית (אינטגרציה אזרחית): גישה זו דוגלת באיזון מחדש של פוליטיקת ההפסה וההכלה שהתמקדה בקבוצות אתנו-דתיות, עם יותר דגש על צורות מרובות ומורכבות של אזרחות לאומית, זהויות מרובות וזכויות הפרט. מעין "מטריה" של זהות אזרחית אחת, תחתיה חיות בשלום זו עם זו תרבויות וזהויות אתנו-דתיות שונות. זוהי מדיניות האינטגרציה המקובלת היום בחלק מהדמוקרטיות המערביות. היא מעדיפה השתתפות פוליטית ויצירת הזדמנויות כלכליות על-פני פוליטיקה סימבולית של הכרה תרבותית; זכויות אדם וחירויות הפרט על-פני כבוד למסורות תרבותיות; שינוי תרבותי ועיצוב תרבותי על-פני הדגשת הבדלים תרבותיים סטטיים. עם זאת, גם גישה זו אינה גישה אחידה ויש מדינות שהן סובלניות יותר כלפי השונות האתנו-תרבותית לעומת מדינות אחרות, המעמידות, למשל, דרישות נוקשות יותר ביחס להתאזרחות. בלגיה ושווייץ הן דוגמאות בולטות למימוש התפיסה הרכה יותר. כך גם גרמניה, במידה מסוימת מאז 2005. הולנד, לעומת זאת, שעד שנות ה-90 נקטה בגישה רב-תרבותית, עברה אחרי הבחירות של 1994, עם עלות המפלגה הדמו-נוצרית לשלטון, לגישה האינטגרטיבית הנוקשה יותר ויש אף המשייכים אותה היום למדינות הנוקטות בגישה הלכידות הלאומית.

במציאות, כמעט אין בנמצא מדינה שניתן להתאים את כל מרכיבי מדיניותה בצורה קוהרנטית לאחת מארבע הגישות העיקריות הללו ואנו מוצאים בתוך אותה מדינה מרכיבים אותם ניתן לשייך ליותר מאשר גישה עיקרית אחת. בהתמודדות עם שונות זו, המטרה של כל המדינות בהן מדובר היתה זהה – יצירת אינטגרציה כלכלית-חברתית שנועדה למנוע אפליה ודיכוי חברתי. בשנים האחרונות, על רקע כישלונן של מדינות רבות במרחב הדמוקרטי ביצירת אינטגרציה חפה מאפליה ודיכוי חברתי, עולה ומתחזקת הביקורת על גישת הלכידות החברתית, כמו גם על גישת הרב-תרבותיות. הגישה הרב-תרבותית, בגרסתה הקיצונית, כך נטען, הביאה להתפוררות החברה במדינות הדמוקרטיה המערבית שיישמו אותה ולהיווצרות חברות מקבילות בתוך המדינות. ביקורת זו יוחסה, כאמור לעיל לשוודיה, אך

גם לגרמניה, הולנד, ואפילו בקנדה נשמעת ביקורת כי התרבות הקנדית, ערכיה וסמליה נזנחו בשם המאמץ לקידום תרבויות אחרות. גם באוסטרליה אין הסכמה גורפת למדיניות הרב-תרבותיות ומתנהל מאבק פוליטי בנושא בין המצדדים בגישה המסורתית האוסטרלית לבין המצדדים בשינוי פניה. ניו זילנד הלכה בעקבות קנדה ואוסטרליה, אם-כי התהליך בה היה שונה מעט: מהפרדה כמעט מוחלטת בין המתיישבים הבריטים והאירים מזה והמאורים מזה (עד אמצע המאה העשרים) עברה ניו זילנד לגישה של לכידות לאומית. הבריטים ניסו להפוך את המאורים לבריטים - ניסו להניא אותם מלדבר בשפתם בבתי הספר ומדיניות הדיור הייתה לפזר אותם בין הבריטים, כדי למנוע היווצרות ריכוזים של מאורים. בשנות ה-60 של המאה הקודמת, עברה ניו זילנד למדיניות של דו-תרבותיות עם חלוקה ברורה בין מאורים לבריטים. החל מאמצע שנות ה-70, עם ביטול ההטבות המיוחדות למהגרים בריטים ופתיחת השערים להגירה שווה מכל העולם, המדיניות הנקוטה היא רב-תרבותיות. סיבה נוספת לזיכוח שהתלהט לגבי הרב-תרבותיות בגרסתה המקורית, היא העובדה שאין בנמצא נתונים כמותיים אמיתיים היכולים להציג את השלכות המדיניות הרב-תרבותית. המצדדים בגישה טענו כי היא מסייעת להפיג מתחים אתניים, לקדם כבוד הדדי ומסייעת להשתתפותן של קבוצות מיעוט ובאופן כללי תורמת לבנייתה של חברה צודקת ומכילה יותר. המתנגדים, כאמור, אמרו כי המדיניות הרב-תרבותית גורמת לפיצול אתני ומחריפה אותו; מחלישה סולידריות בין-קבוצתית ומנציחה מנהגים מסורתיים שאינם מקובלים בדמוקרטיה ליברלית.

כתוצאה מכך, עוד במהלך שנות ה-90 של המאה הקודמת, החלו המדינות לסגת מהגישה הרב-תרבותית בגרסתה המקורית. בחלקה, נסיגה זו הייתה תוצאה של פחדים בקרב קבוצות הרוב שההכלה של השונות "הלכה רחוק מדי" והיא מאיימת על אורח החיים שלהן. עם זאת, הגישה ההופכית לרב-תרבותיות - "הלכידות הלאומית" - לא הפגינה תוצאות טובות יותר, כפי שניתן לראות בצרפת, שם היא נוהגת עד היום. באוסטרליה ננטשה, כאמור, גישה "הלכידות הלאומית" לטובת הגישה הרב-תרבותית וגם בדנמרק, הגישה ההופכית לרב-תרבותיות, לא הניבה תוצאות טובות. דווקא הגישה האינטגרטיבית, שהדוגמא הבולטת שלה היא שווייץ, המבססת את הלגיטימיות שלה לא על "עם אחד" אלא על "עם רב-גווני", הביאה לתוצאות רצויות יותר, במונחים של שילוב חברתי, תעסוקתי וכלכלי ויצירת הון חברתי. שווייץ השכילה לשלב בין שלטון משותף - השלטון הפדרלי, לשלטון עצמי - החלוקה לקנטונים. החוקה השווייצית מאזנת בין שלטון משותף לשלטון עצמי ומחברת פדרליות טריטוריאלית עם דמוקרטיה ישירה. כלי מרכזי למניעת עימותים דתיים היה חילון המדינה (הפרדת הדת מהמדינה) בחוקה של 1848 ושמירתו בתיקונים שנעשו בה מאז.

ישנן מדינות המשלבות את שני סוגי המדיניות: הן נוקטות בגישה הלכידות החברתית, בעיקר כלפי מהגרים, ומנגד מיישמות את הגישה הרב-תרבותית, או, בגרסתה החדשה הבר-רב-תרבותית, כלפי מיעוטים לאומיים "ותיקים". כך, ספרד, שהפכה ב-1978 באופן רשמי למדינה רב-לאומית, נוקטת כלפי המיעוטים הלאומיים (קטלונים, בסקים, גליסיה) מדיניות של קידום השוויון וההכרה בשונות התרבותית ואפילו יצירת אזורים אוטונומיים ולעומת זאת, כלפי המיעוטים האתניים - מהגרים, בעיקר -

נקבעה מדיניות הנובעת מתפיסה הדומה לכור ההיתוך ומקדמת היטמעות המיעוטים האלה בחברה ובתרבות השלטת.

השיח הרב-תרבותי הקלאסי הוחלף בשיח שהדגיש את האינטגרציה האזרחית - ההכרה בשונות התרבותית והאתנית במסגרת מטריית-על של זהות אזרחית משותפת. הגישה החדשה שאפה להתגבר על המגבלות של הרב-תרבותיות המטעה או הנאיבית, תוך הימנעות מחזרה לאידיאולוגיות הלאומניות המדכאות של טרום מלחמת העולם השנייה. תפיסת "הישראליות המשותפת" של הנשיא ריבלין עולה בקנה אחד עם גישת האינטגרציה האזרחית - שילוב אלמנטים של מדיניות רב-תרבותית עם יצירת זהות אזרחית משותפת במסגרתה יוכל כל "שבט" להיות בטוח בשימור מרכיבי היסוד של זהותו ובמקביל תתגבש האחריות המשותפת מתוך הוגנות ושוויון.

המלצות לקידום הישראליות המשותפת

ניכר שטרם בשלה השעה לניסוח מדויק של אתוס ישראלי ושפה אזרחית שיהיו בבסיס הישראליות המשותפת. השאיפה הראויה לבנייתה של "מדורה" בין-שבטית משותפת ומכילה נראית לעת הזו קשה להשגה. בסקר "ארבעת השבטים" (מינץ ואלישע 2016), נמצא כי רק מיעוט מכל אחד מארבעת השבטים מאמין כי ישנם ערכים משותפים עליהם ניתן להתבסס (24% מהשבט החילוני מאמינים כי קיימים ערכים משותפים, 26% בשבט הדתי לאומי, 16% בשבט החרדי, 21% בשבט הערבי). על כן, ההמלצות המובאות מטה הן רק בחלקן ישימות ומשקפות את המכנה המשותף הקיים בין השבטים ובחלקן האחר נועדו ליצור את התנאים שיאפשרו יצירת שיח שונה ודפוסים חדשים של שותפות בין המגזרים והקהילות, כאשר המטרה היא קידום הישראליות המשותפת.

אנו רואים חשיבות רבה במהלכים מוסדיים שישרישו את רעיון הישראליות המשותפת - להלכה ולמעשה. המיסוד שמתבטא הן בצעדי מדיניות קונקרטיים והן ביצירת מוסד לאומי חדש, הוא מהלך חיוני, במיוחד על רקע השסעים העמוקים בין השבטים. הגישה המוסדית מקטינה את התלות בחילופי אישים וב"מצבי רוח פוליטיים", גם אם אינה מבטלת אותה לחלוטין. מעבר לכך, ועל רקע גילויי גזענות ועוינות בחברה הישראלית, קיימת חשיבות פוליטית וציבורית רבה למיסוד מדיניות ולביסוס מוסדות שיקדמו את הישראליות המשותפת; עצם ההחלטה על קידום מהלכים מעין אלה, מבטאת הכרה רשמית בשינוי פניה של החברה הישראלית ובדרך להתמודדות עם השלכותיו של שינוי זה.

המלצות המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS) לקידום הישראליות משותפת כוללות את הרכיבים הבאים:⁶

1. חינוך - מערכת החינוך היא המסגרת העיקרית בה מתעצבת התודעה האזרחית. למרות - ואולי בשל - העובדה שזרמי החינוך בישראל הם שבטיים ונפרדים וכך יישארו, מערכת החינוך היא כלי מרכזי לקידום הישראליות המשותפת מתוך כיבוד זכויות וחובות כל השבטים.

⁶ לפירוט ההמלצות ראה נספח א'.

בהקשר המדובר, מערכת החינוך צריכה לקדם שתי מטרות:

- הטמעת הזהות המורכבת – קהילתית-אתנית-תרבותית ואזרחית.
- שוויון בין "השבטים" באמצעות העדפה מתקנת בתקצוב לתלמיד.

מטרות אלה יושגו באמצעות:

1. חיזוק ההשכלה הגבוהה המשותפת.
2. תכניות להכרת האחר: לימוד הנרטיב החילוני-ציוני, החרדי, הערבי, הדתי-לאומי, בכל בתי הספר. לפי הסקר נמצא כי ישנה נכונות מצד השבט החילוני (66%) ומצד השבט הערבי (84%) לקיום מפגש ויצירת ערכים משותפים. לעומתם, השבט הדתי-לאומי (41%) חלוק בדעותיו והשבט החרדי אינו מעוניין במפגש זה (71% מהמשיבים אינם מעוניינים).
3. קידום חקיקת חוק החינוך הציבורי.
4. שלוש שפות-אם לכל תלמיד בישראל – עברית, ערבית, אנגלית.
5. קידום הישראליות המשותפת בבתי הספר כאחד המדדים להצלחת בית הספר.
6. חיזוק החינוך העל-יסודי -- בסיס ההכשרה לקראת לימודים אקדמאים ולימודים מקצועיים-גבוהים -- בשבטים הערבים והחרדים. כיום סובלת מערכת החינוך העל-יסודית הערבית מאפליה תקציבית ומהזנחה המתבטאת בשיעור הנמוך יחסית של תלמידים ערבים המשיגים תעודת בגרות המאפשרת כניסה למערכת האקדמית (40% מבוגרי המחזור, לעומת 52% במגזר היהודי הלא חרדי)⁷. גם מערכת החינוך העל-יסודי החרדית נמצאת בתקצוב חסר לעומת זו הממלכתית ובאופן כללי נמנעת מערכת זו מלהכין את בוגריה ללימודים אקדמיים (בחינוך החרדי עמד בשנת 2013 שיעור בעלי תעודות בגרות המקיימות את תנאי הסף של האוניברסיטאות על 5.2%⁸).
2. "חג החגים" – כצעד לקידום הישראליות המשותפת במסגרת המרחב הציבורי, יאומץ "חג החגים" כחג כלל ישראלי; חיפה תישמר כמרכז החג הזה ועם זאת, פעילויות במסגרת החג יקוימו בכל הארץ; החג יהיה חג אזרחי ומהותו שילוב ושיתוף כלל אזרחי המדינה, בני כל ה"שבטים"; יפותחו תכנים שכל ה"שבטים" יוכלו להסכים עמם. על פי סקר "ארבעת השבטים" (מינץ ואלישע 2016), נראה כי הדעות חלוקות באשר ליצירת חג החגים: 45% מהערבים תמכו בהנהגת חג משותף, בהשוואה ל-31%, 16% ו-6% שיעורי תמיכה בשבט החילוני, בשבט הדתי-לאומי ובשבט החרדי, בהתאמה. על פי פרופ' ויניצקי-סרוסי, אין אומה מודרנית שקמה ללא דת אזרחית פעילה, המלכדת אנשים גם בחברה שהיא חילונית ביסודה ובהגדרתה.⁹

⁷ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, השנתון הסטטיסטי 2015. לוח 8.26: תלמידי כיתות יב' שנבחנו בבחינת בגרות וזכאים לתעודה (נתוני שנת 2013). חשוב לציין כי בחלוקה בין בוגרי בתי ספר ערביים מוסלמים ובתי ספר ערביים נוצרים מתקבלת התפלגות לפיה רק 34% מהתלמידים המוסלמים שניגשו לבגרות עמדו בדרישות הסף האוניברסיטאיות, לעומת 61% מהתלמידים הנוצרים. בקרב התלמידים הדרוזים עמדו בדרישות הסף האוניברסיטאיות 45% מהתלמידים שניגשו לבחינות.

⁸ שם. ראה גם טבלאות מס' 1 ו-2 בנספח ב'. מחקר נתוני מפקד האוכלוסין שבוצע בשנת 2008 מצא כי שכרם של גברים חרדים בעלי תואר אקדמי גבוה ב-80% משכר של חרדים מחוסרי תואר אקדמי. נשים חרדיות בעלות השכלה אקדמית נהנות משכר הגבוה ב-71% משכרן של נשים חרדיות ללא תואר. ראו: איתן רגב, "השכלה ותעסוקה במגזר החרדי". בתוך: מצב החברה בישראל 2013 (מרכז טאוב, 2014).

⁹ ויניצקי-סרוסי, ורד. 2016. חג לכולם: על קולקטיב זהות ישראלי ויצירת המשותף, נייר עמדה לפרויקט "סדר ישראלי חדש".

3. אשכולות אזוריים – בשנים האחרונות, החלו יוזמות מקומיות להקמת "אשכולות" אזוריים. באשכולות אלה נכללים ישובים מכל הסוגים (עירוניים, כפריים, קהילתיים) ומאפייני האוכלוסייה מגוונים (בני כל ה"שבטים"). אנו ממליצים למסד את מודל האשכולות האזוריים ולהחיל אותו בכל הארץ, כאמצעי לקידום השוויון וקידום צדק של חלוקה מחדש. המשמעות היא שהאשכולות יצטרכו לדאוג ולטפל בכל סוגי האוכלוסייה, יצטרכו לדאוג לכולם ולכל: לתשתיות, לחינוך, לבריאות, לרווחה, לתרבות והכל מתוך שוויון מהותי ובשקיפות מלאה. גם הצדק החלוקתי ייצא נשכר ולא רק ברמה האזורית, משום שהממשלה תוכל לאמץ מנגנון של העדפה מתקנת בהקצאות לאזורים השונים.

4. כלכלה – נקיטת צעדים מעשיים לקידום השוויון הכלכלי בין כל מגזרי האוכלוסייה במרכזים האורבניים ובפריפריה. ממצאי סקר "ארבעת השבטים" הצביעו כי רוב המשיבים חשים כי הכלכלה הישראלית אינה פתוחה ונגישה באופן מלא ושווה לכלל השבטים. כאמור, הממצא נכון לכלל האוכלוסייה וגם בפילוח לפי שבטים. מכאן, החשיבות הרבה ליצירת מקומות עבודה מתגמלים – לרבות תעשיות הייטק באזורי הפריפריה הגיאוגרפית והחברתית, בין היתר כמנוף לתחושת הצלחה והשתייכות לסמל העכשווי של הצלחה כלכלית¹⁰. בנוסף, אנו ממליצים לקדם שורה של מהלכים, לרבות סיוע וקידום עסקים קטנים ככלי לעידוד יזמות והתפתחות עצמית בזמן קצר יחסית, הכשרה מקצועית במקצועות מתגמלים, שוויון מהותי בחלוקת המשאבים הלאומיים ושוויון מהותי בהעסקת בנות ובני כל השבטים במגזר הציבורי – הממשלי והעסקי. רווחה כלכלית לכל היא תנאי להתקיימות "הישראליות המשותפת". סקר "ארבעת השבטים" מראה כי יש רוב לתמיכה בתכניות ממשלתיות להעלאת שיעור המועסקים מקרב השבטים השונים (60% מהשבט החילוני, 50% מהשבט הדתי-לאומי, 60% בשבט החרדי ו-78% מהשבט הערבי מראים תמיכה בתכניות ממשלתיות).

¹⁰ במגזר ה"היי-טק" הישראלי מועסקים כ-2700 ערבים, המהווים רק כ-2% מכלל הישראלים המועסקים במשרות מחקר ופיתוח בהיי-טק (נתונים שמפרסמת רשות החדשנות בדו"ח "חדשנות בישראל: תמונת מצב", 2016). בשנים האחרונות החלה המדינה, באמצעות לשכת המדען הראשי במשרד הכלכלה, לפתח תכניות לעידוד מיזמי "היי-טק" במגזר הערבי. במסגרת זו גובשה תכנית לפרוייקטים במסגרת חממות טכנולוגיות שבהם יגיע שיעור ההשתתפות של המדינה ל-80% מעלות הפרוייקט, עד לתקרה של 2 מיליון ש"ח (לעומת 50% במגזר היהודי). גם פרק הזמן לפרוייקטים במגזר הערבי הוא ארוך יותר ויכול להגיע עד ארבע שנים. הפרוייקטים במגזר הערבי מרוכזים בחממה הטכנולוגית NGT הפועלת בנצרת. לשכת המדען הראשי (מדע"ר) הקצתה לפעילות החממה תקציב שנתי של 10 מיליון ש"ח (יחד עם זאת חשוב לשים לב כי מדובר בכ-0.6% בלבד מהתקציב הכולל של לשכת המדע"ר). מלבד משרד הכלכלה, מפעיל גם משרד המדע תכנית לעידוד מו"פ במגזר הערבי. התכנית של משרד המדע מוגדרת כתכנית "מאיץ" (הקצאת סכום קטן יחסית לזמן קצר יחסית שתכליתו קידום הרעיון כך שיוכל להתמודד על מימון מצד קרנות השקעה או תאגידים גדולים יותר תוך ליווי צמוד של מומחים מטעם המשרד) במסגרתה הוקם מרכז מו"פ בגליל המיועד לחוקרים-יזמים ערבים בתחום הביו-טכנולוגיה.

על פי נתוני משרד הכלכלה, עמד שיעור התעסוקה של גברים חרדים ברבעון הראשון של 2014 על 44.5%, לעומת 81% באוכלוסייה הכללית של גברים בגילאי עבודה (25-65). הממשלה סימנה יעד תעסוקת חרדים של 63% (גברים ונשים) עד שנת 2020. יעד שמשמעו תוספת של 50 אלף מועסקים מדי שנה. על פי נתוני סקר שביצע מוסד שמואל נאמן בשנת 2013 מסיימים מדי שנה 250-300 חרדים (שני שלישים מתוכם נשים) לימודים טכנולוגיים ברמה של תואר ראשון (זק, הודי, 2013). מודל לשילוב חרדים בהיי-טק, חיפה: הטכניון, מוסד שמואל נאמן). יחד עם זאת, חרדים מתקשים להתקבל למשרות היי-טק איכותיות במסגרות שאינן יחודיות לחרדים. מרבית המועסקים החרדים בהיי-טק נמצאים במשרות משניות בענף, משרות שרמת השכר בהן נמוכה מזו המקובלת בתחום (וורגן, יובל, 2014). מידע על תעסוקת חרדים בהיי-טק, הכנסת - מרכז המידע והמחקר).

5. בריאות - הקמת מתקני בריאות ושירותי בריאות מתקדמים בפריפריה, כולל בישובים מרוחקים ובישובים הערביים והבדואים. מבקר המדינה קובע כי "קיימים הבדלים בנתוני הבריאות של תושבי הפריפריה לעומת תושבי המרכז ולעומת הממוצע הארצי. תוחלת החיים של תושבי הפריפריה קצרה יותר והתמותה (כללית ותינוקות) גבוהה יותר"¹¹. מבקר המדינה תולה את המצב הזה במחסור בתשתיות רפואיות. שירותים רפואיים הם מרכיב בסיסי ומהותי ביסוד השלישי של התקווה הישראלית, יסוד ההוגנות והשוויון, כדברי הנשיא ריבלין (2015).

6. ארנונה - קידום שוויון בארנונה ממשלתית. שימוש בכספי ארנונה ממשלתית, שעמדו בשנת 2013 על 900 מיליון שקל, כמנגנון לקידום צדק חלוקתי עוגן בהחלטת ממשלה כבר בשנת 2008, אז הוחלט על הקמת קרן ארנונה לאומית שתרכז את התשלומים שמעבירה הממשלה לשלטון המקומי ותקצה אותם לפי מפתח חלוקה סוציאלי ולא גיאוגרפי. ביצוע ההחלטה התברר כבעייתי על רקע הצורך לגרוע כספים מתקציב קיים של רשויות בהם נמצאים מתקנים ממשלתיים באופן שעלול לערער את יציבותן הפיננסית. ניסיון נוסף להגדרת מנגנון חלוקה של כספים אלה התבצע במסגרת ההסכם הקואליציוני של שנת 2015 לדרישת משה כחלון וסיעת "כולנו". גם בניסיון זה לא נמצא המנגנון שיביא ליישום בפועל של חלוקה צודקת של כספי הממשלה המשולמים כארנונה. במקרים מסוימים התאפשר תיקון החלוקה באמצעות חיבור בין ישובים ברמות סוציו-אקונומיות שונות הנמצאים בסמיכות גיאוגרפית. הארנונה הממשלתית היא כלי חשוב לקידום צדק חלוקתי ויש לתת עדיפות לחשיבה על דרכים להוציאה אל הפועל. הקמת מוסדות ממשלתיים חדשים בישובי פריפריה חלשים, וכן בערים ערביות, היא אפשרות אחת, כזו שאינה מסיטה כספים ממאזן רשויות אחרות¹².

7. הקמת "הרשות לישראליות המשותפת" - כדי שהישראליות המשותפת לא תישאר בגדר הכרזה בלתי ממומשת או משאת נפש רחוקה, יש לקדם את מיסוד שיתוף הפעולה של ארבעת ה"שבטים" במסגרת רשות ממשלתית שתוקם מכח החלטת ממשלה ובאישור הכנסת ותהיה כפופה לנשיא המדינה. רק רשות ממשלתית תוכל לקדם בצורה רצינית מדיניות ממשלתית הפועלת ליישום העקרונות אותם הציג הנשיא, החל מליבון סוגיות של נשיאה משותפת באחריות ובנטל, עבור בבקרה ציבורית על הרשות המבצעת (למשל, קידום תכניות חינוכיות) וכלה בהעלאת המודעות ובניית תמיכה ציבורית רחבה בחסות נשיא המדינה לרעיונות העומדים בבסיס חזון "הישראליות המשותפת". רשות זו תפעל תוך הבטחת שיתוף מלא של כל השבטים ושוויון מגדרי¹³.

¹¹ מבקר המדינה. 2013. דו"ח שנתי 63ג'. עמ' 806.
¹² חוסר השוויון בתשלומי ארנונה ממשלתית מצטרף לקושי של ישובי פריפריה, וישובים ערביים בפרט, להרחיב את בסיס הגבייה של ארנונה עסקית, הנחשבת למקור מימון חשוב עבור שירותים ברמה גבוהה. ראו טבלאות 4-7 בנספח ב' במסמך זה. תחום הארנונה הממשלתית הוא אולי התחום היחיד בו לא נרשם שיפור לטובת הציבור הערבי. מאז שנת 2008, וביתר שאת מאז שנת 2012 עלו הקצאות הממשלה למגזר הערבי אלא שגם אם מדובר בשיפור מרשים באחוזים, הרי שבמספרים מוחלטים מדובר בתקציבים נמוכים, הרחוקים מחלקם של הערבים באוכלוסייה. רשויות ערביות קיבלו בשנת 2013 כ-12.3% מתוך 4.3 מיליארד שקלים, תקציב משרד הרווחה שהועבר לרשויות המקומיות. באותה שנה עמד שיעור התקציב שהפנה משרד השיכון לישובים ערביים על 8.9% מכלל התקציב שהועבר לרשויות המקומיות (תמיר אגמון, "תקציבים המיועדים למגזר הערבי". הכנסת - מרכז מחקר ומידע, 2014).

¹³ לפירוט, ראה נספח א' לדו"ח זה.

8. מימון - קידום "הישראליות המשותפת" הוא מעשה רב-תחומי הנוגע בכל תחומי החיים והמדיניות הציבורית. ככזה, הוא יעד ראוי ביותר להשקעת מקצת התמלוגים הצפויים משדות הגז, במסגרת "קרן העושר" שתוקם.

בהצגת המלצות אלה, אין הכוונה להפחית מגודל המשימה. אין אדם אחד, אין שבט אחד שיוכל להרים את המשא הזה לבדו. את הישראליות המשותפת ניתן יהיה ליצור רק בגישה אינטגרטיבית-מוסדית, המתייחסת למכלול התחומים המרכיבים את חיינו. המיטב שאנחנו יכולים להציע הם כיוונים ומטרות. תהיה זו משימתה הראשונה של "הרשות לישראליות המשותפת" לגבש ולהציג תכנים ותכניות בתחומים השונים, אלה שהצגנו כאן ואחרים. לשם כך, תפעיל הרשות לישראליות המשותפת מומחים במגוון תחומים, בני כל השבטים, והקהילות, תוך שוויון מגדרי ושיתוף מלא של הציבור.

חלק גדול מהמתווה אותו אנו מציעים ואשר עיקריו הוצגו לעיל (ומפורטים כאמור בנספח א') נגזר מהכרה באילוצים הנובעים מהתנאים המיוחדים של מדינת ישראל, מהמבנה הפוליטי, מההיסטוריה הייחודית ומרגישויות רבות המתקיימות בחברה הישראלית. בעבודתנו לאורך השנה, ובדיוני וועדת ההיגוי, הקדשנו תשומת לב רבה לאבחון רגישויות אלה, איתור קווים אדומים וקווי פשרה. סקירת החסמים שלהלן מבוססת על ניתוח זה ובוחנת את הגורמים המשפיעים על היכולת ליצור אינטגרציה אזרחית בישראל, גם בהתחשב בידע ובנסיון העולמי בהתמודדות עם השונות האתנו-תרבותית, התובנות העולות מהם ומשמעויותיהם בהקשר הישראלי.

חסמים ומגבלות ליצירת "ישראליות משותפת"

בדרך ליצירת הנוסחה ל"ישראליות המשותפת" ב"סדר הישראלי החדש", ניתן לזהות מספר חסמים ומגבלות שעליהם יש לגבור.

ראשית, נקודת המוצא היא שאלת הנשיאה המשותפת בנטל – חוסר האיזון בחובות ובזכויות של אזרחי המדינה. הביטוי הבולט לסוגיה טעונה ומקטבת זו היא שאלת השירות הצבאי והאזרחי, אולם אין היא בלעדית. גם שאלת ההשתתפות בכוח העבודה – בעיקר של גברים חרדים ושל נשים ערביות – היא ממד משמעותי לסוגיית הנשיאה בנטל, למרות שבשני המקרים המגמה מצביעה על כך שבשנים האחרונות ההשתתפות גדלה והולכת, גם אם במידה צנועה.

שנית, בסביבה שבה מתקיימת דומיננטיות של ראייה ושיח ביטחוניים, עלול הרוב לחסום את קידום הפוליטי של המיעוטים. גישתם של שלושה מתוך ארבעת השבטים (החילוני, הדתי-לאומי, החרדי) אל השבט הרביעי, הערבי, נגועה בגישה ביטחונית. בחלקים ניכרים של החברה היהודית, הערבי נתפס כמי שנאמנותו למדינה מוטלת בספק והוא חשוד תמידי; ואכן, השבט הערבי מודר ממרכזי הכח וקבלת ההחלטות במדינה. על פי סקר "ארבעת השבטים", נראה כי השבטים היהודים רואים בשבט הערבי איום על החברה הישראלית (השבט החילוני 40%, השבט הדתי-לאומי 77%, השבט החרדי

83%). במציאות זו, אפילו אם המיעוט הערבי יוכל להשמיע את דרישותיו, דינן להידחות על-ידי הרוב והמדינה.

שלישית, לשבטים השונים יש חששות ביחס למימד הערכי ואופייה הדמוקרטי-ליברלי של המדינה. בעיני השבט הממלכתי-ציוני, השבט החרדי והשבט הדתי-לאומי נתפסים כמאתגרים יותר מבחינה תרבותית ובהשפעה הפוטנציאלית שלהם על אורח החיים החילוני. בחברה הערבית ובחברה החרדית מתקיימת הדרת נשים ואי-שוויון מגדרי, שאינם עולים בקנה אחד עם עקרונות הדמוקרטיה הליברלית. כמו כן, בחלקים לא מבוטלים של השבט הדתי-לאומי, המשך הנוכחות הישראלית בשטחים נתפס כערך מרכזי, על כל המשמעויות הנובעות מכך. מאידך גיסא, גם השבט החילוני לוקה בתפיסת עליונות ערכית ביחס לשבטים האחרים, זו מתבטאת בעיצוב מוסדות ציבור בעיקר על-פי דמותו. כאמור, הנשיא ריבלין בנאומו בכנס הרצליה 2015 התייחס לנושא זה והעלה את סוגיית "שינוי הבעלות" בחברה הישראלית.

שלושת החסמים הללו כמו גם קשיים אחרים, למשל המערך הפוליטי המורכב במדינת ישראל, התנגדויות פוליטיות וביורוקרטיות צפויות ואחרים, חושפים את מורכבות האתגר בקידום הישראליות המשותפת. זאת ועוד, המגמה הנוכחית של רב-קוטביות גדלה במבנה רב-שבטי, מעודדת את העמקת השסעים והבידול בין הקהילות ומקשה על עיצוב הישראליות המשותפת. השינוי במבנה יחסי הרוב-מיעוט בישראל לעבר מבנה "ארבעה שבטים" הופך את קידום חזון הישראליות המשותפת לחיוני.

יחד עם זאת, יש לציין גם את התנאים המעודדים והמאפשרים קידום ישראליות משותפת. פרופ' סמוחה טוען למשל, כי לארבעת השבטים יש ישראליות משותפת שכוללת מספר אבני יסוד ובהן: "פלורליזם תרבותי-דתי, דמוקרטיה, מדינת רווחה, דפוסי חשיבה והתנהגות אופייניים, חלוקת הארץ, הצביון היהודי של המדינה והשפה העברית". כך, לתפיסתו, הלכה למעשה מתקיימת בישראל מדיניות של הכרה בשונות התרבותית של השבטים השונים, בפלורליזם תרבותי-דתי.¹⁴

גישה זו נותנת יסוד ותקווה להאמין ביכולת החברה הישראלית לקדם הישראליות המשותפת בנחישות ובהצלחה, בתנאי שהחברה הישראלית אכן תיטול על עצמה את המשימה.

¹⁴סמוחה, סמי. 2016. ישראליות משותפת מתוחמת, הרצאה בועדת ההיגוי "סדר ישראלי חדש", המרכז הבינתחומי הרצליה.

כדי ליצור את הסדר הישראלי החדש ולהבטיח תקוה ישראלית, נדרשת מדיניות ציבורית מרכזית מוכוונת להשגת הישראליות המשותפת; המדיניות הזו תהיה מאופיינת בגישת **top-down** במובן זה שהיא מחייבת ראייה ועשייה מוסדית.

זוהי משימת ענק. אין אדם אחד, אין שבט אחד שיוכל להרים את המשא הזה לבדו. השבט הממלכתי חייב לקבל את שותפות השבטים האחרים ביצירת הישראליות המשותפת, אותה ניתן יהיה ליצור רק בגישה אינטגרטיבית המתייחסת למכלול התחומים המרכיבים את חיינו. איננו מתיימרים להציג כאן פתרונות מן המוכן, לא תרופות פלא ולא מרשמים בדוקים להצלחה. כפי שציינו לעיל, "תהיה זו משימתה הראשונה של "הרשות לישראליות המשותפת" לגבש ולהציג תכנים ותכניות בתחומים השונים". אשר-על-כן, נספח זה יפרט בעיקר את ההמלצה המוסדית, לאמור, הקמת "הרשות לישראליות המשותפת", שהיא זו אשר תצטרך, כאמור, לגבש ולקדם המלצות מפורטות.

הקמת "הרשות לישראליות המשותפת" - מפת דרכים ליישום:

1. הכרזה על יוזמה ל"תקוה ישראלית", שבמרכזה הקמת "הרשות לישראליות המשותפת" ב"סדר הישראלי החדש". הרשות תפעל לקידום הישראליות המשותפת, לאיחוי הקרעים בחברה הישראלית; להעצמת כל ה"שבטים", המגזרים והמגדרים המודרים היום בחברה הישראלית; ולפיתוח הון חברתי וזהות אזרחית משותפת, ברוח חזון נשיא המדינה.
2. הקמת "הרשות לישראליות המשותפת"
 1. "הרשות לישראליות המשותפת" תוקם מכח החלטת ממשלה שתובא לאישור הכנסת.
 2. ב"רשות לישראליות המשותפת" יהיה יצוג הולם לכל ה"שבטים" ולמגוון הקהילות בכל "שבט". במועצה יהיה שוויון מגדרי.
 3. הרשות תהיה עצמאית בפעולתה.
4. לרשות לישראליות המשותפת ינתנו תקציבים ויוטל עליה להגיש לאישור הממשלה, בתוך שנה מיום הקמתה, תכנית מפורטת, הכוללת היבטים חוקיים, תקציביים, מנהליים בכל התחומים בהם נדרשת פעילות של המדינה לצורך קידום הישראליות המשותפת, איחוי הקרעים והשסעים בחברה הישראלית, העצמת ה"שבטים", המגזרים והמגדרים המודרים ופיתוח הון חברתי וזהות אזרחית משותפת ברוח חזון נשיא המדינה.

5. "הרשות לישראליות המשותפת" תקים מתוכה (ובהשתתפות אחרים, על-פי החלטתה) צוותי משימה מיוחדים (צמ"מ) בין משרדיים ובהנחיית הרשות, לדיון והכנת הצעות בכל אחד מן התחומים הדורשים טיפול, לקידום מטרות היוזמה על היבטיה השונים
 - (i) בכל הגופים שתקים הרשות ישמר עקרון היצוג ההולם ל"שבטים" השונים ולמגוון הקהילות בכל "שבט". כמו-כן, ישמר השוויון המגדרי
6. "הרשות לישראליות המשותפת" תפעל בשקיפות מלאה ותהיה קשובה להצעות, הערות והשגות של הציבור. הרשות תפעיל את כל אמצעי התקשורת, המסורתיים והחדשניים לצורך שיתוף יזום של הציבור בפעולתה ותקצה לכך את המשאבים הנחוצים וכח-האדם הדרוש.
7. "הרשות לישראליות המשותפת" תפעל בשיתוף פעולה עם השלטון המקומי ועם ארגוני החברה האזרחית
8. הרשות תפעל באמצעות ותעשה שימוש ברשתות החברתיות לקידום הישראליות המשותפת ולהעצמת "שבטים", מגזרים ומגדרים מודרים בחברה הישראלית, ולפיתוח הון חברתי ברוח חזון נשיא המדינה.
9. הרשות תהא נתונה לביקורתו של מבקר המדינה כאמור בפסקה (ה), סעיף 7 של חוק מבקר המדינה, תש"ט-1949.
10. "הרשות לישראליות המשותפת", כחלק מפעולתה להשגת המטרות האמורות, תאבק בדעות קדומות ותפעל להפסקת הפרקטיקה של פוליטיקה רעילה וביטוייה בחברה הישראלית, בין ה"שבטים" השונים ובתוכם

מוסדות "הרשות לישראליות המשותפת"

3. מוסדות "הרשות לישראליות המשותפת":

1. בראש "הרשות לישראליות המשותפת" יעמוד יושב ראש הרשות המתמנה על ידי נשיא המדינה, על-פי המלצת ממשלה, לתקופה של שלוש שנים. הודעה על מינוי תפורסם ברשומות. על מינוי יושב ראש הרשות לא תחול חובת המכרז לפי סעיף 19 לחוק שירות המדינה (מינויים), התשי"ט-1959
2. יתר מוסדות הרשות הם: הועדה הארצית, מועצת הרשות והנהלת הרשות.
3. בראש ההנהלה יעמוד מנהל כללי
 - (i) המנהל הכללי ימונה בידי "הרשות לישראליות המשותפת" באישור הממשלה; על המינוי האמור לא תחול חובת המכרז לפי סעיף 19 לחוק שירות המדינה (מינויים), התשי"ט-1959
 - (ii) על אף האמור בחוק שירות המדינה (מינויים), רשאית "הרשות לישראליות המשותפת", לאחר התייעצות עם שר האוצר ועם נציב שירות המדינה ובאישור הממשלה, לקבוע בתקנות או בכללים הוראות אחרות מאלה החלות בשירות המדינה, לעניין ארגון וניהול כוח אדם "הרשות לישראליות המשותפת", והכל בכפוף להוראות חוק יסודות התקציב, ולהוראות חוק התקציב השנתי; נקבעו הוראות כאמור בכללים, יובאו לאישור ועדת הכספים של הכנסת.
4. ניהול ענייני הרשות יהיה בסמכות ההנהלה, ככל שלא נמסר ענין מסוים למוסד אחר של הרשות.

4. תקציב

1. תקציב שנתי של "הרשות לישראליות המשותפת" ייקבע בסעיף תקציב נפרד בחוק התקציב השנתי; הממונה על ביצוע סעיף תקציב זה, לעניין החוק האמור, יהיה יושב ראש "הרשות לישראליות המשותפת"

5. העברת מידע

1. יושב ראש "הרשות לישראליות המשותפת", מנכ"ל "הרשות לישראליות המשותפת", או מי שהם הסמיכו לכך מבין עובדי "הרשות לישראליות המשותפת" רשאי לדרוש משרדי הממשלה ומיחידות הסמך שלהם, מידע, מסמכים ודוחות שבתחום סמכותו של אותו משרד או גוף, הדרושים לו למילוי תפקידו ב"רשות לישראליות המשותפת"
2. מי שנדרש למסור מידע כאמור בפסקה א, ימסור ל"רשות לישראליות המשותפת" את המידע המלא בלא דיחוי;
6. חקיקה והעמדת המשאבים: הממשלה תפעל, להעביר את כל החוקים, להתקין את התקנות ולהקצות את כל האמצעים הנדרשים לקידום היוזמה.
7. הקמת צוותי היגוי: בכל משרד ממשלתי ובכל רשות סטטוטורית, יוקם צוות היגוי לקידום הישראליות המשותפת. צוות זה ידווח ל"רשות לישראליות המשותפת" על פעילותו, תכניותיו, והאמצעים הנדרשים לקידום היוזמה בתחום סמכותו.
8. אירוע ההשקה: אירוע ההשקה של היוזמה יתקיים בבית הנשיא, בחסות משותפת של נשיא המדינה ושל ראש הממשלה ובהשתתפות יו"ר הכנסת, נשיאת בית המשפט העליון ...
9. אבני דרך: הרשות תקבע "אבני דרך" להתקדמות היוזמה. אבני הדרך יובאו אישור הממשלה ויקבלו תוקף של החלטת ממשלה ויפורסמו לציבור
10. פיקוח: "הרשות לישראליות המשותפת" תפקח על התקדמות היוזמה
11. דיווח: הרשות תגיש דו"ח חצי-שנתי על התקדמות היוזמה לנשיא המדינה, לממשלה ולכנסת

בשנים האחרונות, החלו יוזמות מקומיות להקמת "אשכולות" אזוריים. כאמור, באשכולות אלה נכללים ישובים מכל הסוגים (עירוניים, כפריים, קהילתיים) ומאפייני האוכלוסייה מגוונים (בני כל ה"שבטים"). אנחנו ממליצים למסד את מודל האשכולות האזוריים ולהחיל אותו בכל הארץ, כאמצעי לקידום השוויון וקידום צדק של חלוקה מחדש.

1. באשכולות יכללו ישובים מכל הסוגים (עירוניים וכפריים) ומאפייני האוכלוסייה יהיו מגוונים (מן ה"שבטים" השונים)
2. המשמעות היא שהאשכולות יצטרפו לדאוג ולטפל בכל סוגי האוכלוסייה, יצטרפו לדאוג לכולם ולכל: לתשתיות, לחינוך, לבריאות, לרווחה, לתרבות והכל מתוך שוויון מהותי ובשקיפות מלאה. גם הצדק החלוקתי ייצא נשכר ולא רק ברמה האזורית, משום שהממשלה תוכל לאמץ מנגנון של העדפה מתקנת בהקצאות לאזורים השונים.
3. "הרשות לישראליות המשותפת" תקים צמ"מ להכנת המבנה החדש.
4. "הרשות לישראליות המשותפת" תגבש הצעה לשינויי חקיקה נדרשים להקמת האשכולות.
5. תקציב האשכולות יבוא באמצעות איגום משאבים: חלקו מתקציבי הממשלה – ליישום אותן משימות שיועברו מן הממשלה המרכזית לאשכולות; וחלקו מן הרשויות המקומיות – לצורך יישום אותם תפקידים שיועברו לאשכולות מן המועצות המקומיות.

טבלה 1: עלות ממוצעת לתלמיד יהודי/ערבי בחטיבה עליונה בהתאם למקדם הטיפוח של בית הספר¹⁵

ערבי	יהודי	
18,289	31,956	חלש
18,443	26,331	בינוני - חלש
15,865	24,306	בינוני
16,676	23,194	בינוני - חזק
14,861	20,508	חזק

טבלה 2: השקעה ממוצעת לתלמיד לפי מערכת מפקחת

שעות תקן לכיתה/תלמיד	עלות ממוצעת/תלמיד בש"ח	
2.10	24,065	ממלכתי יהודי
1.85	17,737	ממלכתי ערבי
2.25	27,615	ממלכתי דתי
1.80	16,025	רשתות חרדיות

¹⁵ נתונים מתוך: משרד החינוך, מינהל כלכלה ותקציבים, ממצאים מרכזיים של המערכת לשיקוף תקציבי החינוך תשע"ב (מצגת) ינואר 2015.

טבלה 3: תקצוב ממוצע לתלמיד (בש"ח) בבתי ספר יסודיים, לפי מגזר ופיקוח, 2013-2014¹⁶

רשתות חרדיות	ממלכתי דתי	ממלכתי ערבי	ממלכתי עברי	
10,970	14,479	13,035	12,262	תיקצוב משרד החינוך לשעת לימוד
1,810	2,167	2,338	1,764	תשלומים לרשויות, רכישות והקצבות
12,781	16,646	15,373	14,026	סה"כ תקציב/תלמיד
	47.97	46.48	44.92	ממוצע תקן שעות הוראה לכיתה
	49.69	57.94	50.59	ממוצע שעות לכיתה מכלל המקורות

טבלה 4: רשויות מקומיות: פרופיל הכנסות מארנונה בישובים המייצגים קהילות המזוהות עם ה"שבטים", ערים מעורבות וישובים באשכולות סוציו-אקונומיים שונים¹⁷

מספר תושבים	הכנסות מארנונה מגורים	יחס גבייה	ארנונה לתושב	ארנונה לא למגורים	אשכול סוציו-אקונומי	שם הרשות
90000	170000	87.3	1880	264577	8	הרצליה
56200	107065	87.8	1905	47900	8	גבעתיים
20100	19683	86.3	979.2	3130	5	גוש עציון
69000	52542	55	761	112771	4	רמלה
71600	48914	51.4	683.1	103846	4	לוד
16600	11600	25.1	698	21000	4	אור עקיבא
172500	93801	39.1	543.7	193615	3	בני ברק
94100	57698	58.6	613.15	60162	3	בית שמש
50000	22700	52.7	454	11249	2	אום אל פחם
42600	21796	72.7	511	10747	2	אלעד
13400	4320	35.2	322	0	2	ג'סר א-זרקא
18300	1950	36.3	106	1248	1	חורה

¹⁶ הנתונים מבוססים על מסמך מרכז המידע והמחקר של הכנסות: נתונים על חלוקת תקציב משרד החינוך לבתי ספר לפי מגזרים. דצמבר 2015.

¹⁷ נתונים לשנת 2012-2013 מתוך שנתון הלמ"ס לשנת 2015.

טבלה 5: רשויות מקומיות - נתוני תקציב לישוברים מסוגים שונים¹⁸

תקציב רגיל	תקציב רגיל/מס' תושב	מענק איזון	מ.איזון (מילוה)	אשכול סוציו-אקונומי	שם הרשות
766111	8531.3	-	-	8	הרצליה
328349	5842.5	-	-	8	גבעתיים
141562	7042.8	12800	-	5	גוש עציון
399323	5787.2	41793	-	4	רמלה
362968	5069	46076	-	4	לוד
111978	6745.6	16049	174	4	אור עקיבא
946298	5485.7	68427	11000	3	בני ברק
348052	3698.7	48882	-	3	בית שמש
259982	5199	21419	15900	2	אום אל פחם
136902	3213.6	27450	-	2	אלעד
62870	4691.7	11932	-	2	ג'סר א-זרקא
108893	5950	11747	-	1	חורה

¹⁸ נתונים לשנת 2012-2013, מתוך שנתון הלמ"ס 2015.

טבלה 6: רשויות מקומיות: נתוני תקציב בלתי-רגיל (תב"ר) שנת 2013¹⁹

שם הרשות	אשכול סוציו-אקונומי	תקציב פיתוח/ מספר תושבים	תקציב פיתוח	מלווה הקשור בתב"ר	שיעור השתתפות הממשלה בתב"ר	השתתפות ממשלת בתב"ר	תקציב בלתי-רגיל (אלפי ש"ח)
הרצליה	8	2218.5	199,228	0	7.5%	15,752	209,336
גבעתיים	8	1543	86,719	0	2%	1,548	80,854
גוש עציון	5	2389.9	48,037	8,340	46.72%	23,517	50,331
רמלה	4	1249	86,224	18,400	46.4%	46,508	100,201
לוד	4	950.75	68,074	0	68.7%	54,492	79,228
אור עקיבא	4	685.7	11,382	1750	70.6%	9890	14,005
בני ברק	3	711.8	122,781	35,000	22.5%	35,163	155,834
בית שמש	3	577.38	54,332	4,500	54.6%	31,109	57,008
אום אל פחם	2	550.7	27,866	18,924	30%	14,768	49,215
אלעד	2	365.2	15,559	0	71.75%	11,905	16,594
ג'סר א-זרקא	2	571.5	7,659	2,100	25.3%	3,438	13,589
חורה	1	559.3	10,236	0	68%	7,610	11,208

¹⁹ נתונים מתוך שנתון הלמ"ס 2015.

טבלה 7 : נתוני הכנסה בישובים מסוגים שונים²⁰

שם הרשות	אשכול סוציו-אקונומי	אחוז השכירים עד לשכר המינימום	שכר ממוצע לשכיר	אחוז מקבלי השלמת הכנסה מכלל מקבלי הקצבאות
הרצליה	8	32.6	12441	9.4
גבעתיים	8	27.4	12870	5.4
גוש עציון	5	39.5	נתון חסר	18
רמלה	4	39.2	7565	32.3
לוד	4	39.4	7751	37
אור עקיבא	4	39.8	7715	44.4
בני ברק	3	51.9	6453	15.6
בית שמש	3	47.5	7743	36.2
אום אל פחם	2	53.5	6469	24.2
אלעד	2	47.9	7064	48.8
ג'סר א-זרקא	2	52.5	5419	14.6
חורה	1	47.9	6955	55.3

²⁰ נתונים מתוך אתר הביטוח הלאומי